

гоць 1890. — Львовь, 1891 — С. 6.; Sprawozdane zъ дьялыгости головного Выдѣлу Товариства "Просвѣта" за гоць 1891. — Львовь, 1892 — С. 4.; Sprawozdane zъ дьялыности Товариства "Просвѣта" за часъ вбаъ 1 сьчня \$92 до 31 грудня 1893 року. — Б.м, б.р, — С. 7-8; Sprawozdane zъ дьялыности Товариства "Просвѣта" за часъ ноль 1 сїічня 1894 до 31 грудня 1895 року. — Б.м, б.р, — С. 5 — 6; 13 Перський С. Названа праця. — С. 78; 14. Лив.: Янів В. Всенародність "Просвіти" //Просвіта.— 1993. — березень. — Вип. 8 (102). — С. 5; 15. Див.: і-ещенко-Чопівський І. Хроніка мого життя // Іван Фещенко-Чопівський. Життєписно-бібліографічний нарис. — Львів. 2000.— С. 139.

О. О. Гавриленко

ВНЕСОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У ВИРІШЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОБЛЕМИ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 - ЛЮТИЙ 1918 РР.)

В сучасних умовах становлення незалежної України надзвичайно важливим є процес відродження нашої історії, повернення їй несправедливо забутих або умисно вилучених імен громадських, політичних та культурних діячів. Доба визвольних змагань в "•"країні 1917-1921 рр. - одна з найяскравіших сторінок нашого минулого, до якої постійно звертаються представники громадських та культурних кіл суспільства. Проте деякі аспекти цього періоду залишаються ще не повністю дослідженими. До них належить, зокрема, продовольча проблема в Україні в період існування Української Центральної Ради (УЦР) та частя національної інтелігенції в її вирішенні. Історичний досвід розв'язання цієї проблеми може мати не лише наукову, але й практичну цінність для сучасного державотворення.

Однак рівень дослідження продовольчої проблеми в Україні в період 1917-1918 рр. все ще недостатній. В радянській історіографії, зокрема у працях І.Л. Шермана¹, В.І. Понеділка², В.Я. Ревегука³ розглядалася виключно продовольча політика радянської влади в Україні. З цього ж боку продовольчу ситуацію 1917 -1920 рр. розглядає сучасний дослідник З.І. Борисов⁴. Побіжні згадування про розв'язання продовольчої проблеми УНР містять "паці О.Л. Копиленка\ О.М. Мироненка⁶, В.Ф. Верстюка та Т.С.Осташко⁷. Деякі аспекти цього питання розглядає О.О. Гавриленко⁸. Цікавий матеріал можна знайти в працях та тмуарах діячів Центральної Ради Д.І. Дорошенка⁹, Ф.Л. Фещенка-Чопівського¹⁰.

Дана стаття присвячена розгляду продовольчої ситуації в Україні у березні 1917 - »з:тні 1918 рр. Завдання статті - проаналізувати роль української інтелігенції у формуванні продовольчої політики Центральної Ради на прикладі її провідних діячів: С.В. Петлюри, **НІ**. Дорошенка, М.М. Ковалевського, М.М. Стасюка, І.А. Фещенка-Чопівського, И.О. Савченко-Більського, Х.А. Барановського, К.П. Василенка, В.П. Мазуренка, З.Д. Єщенко, М.Ю. Шаповала.

Ініціатива створення Центральної Ради як українського керівного центру належала саме українській інтелігенції". На характер її діяльності впливали також і політичні партії по по часу, її фракції утворювались за партійним принципом¹². Вищеназвані особи були вгзначними представниками української творчої та технічної інтелігенції і водночас пелрезентували впливові політичні партії.

Так, С.В. Петлюра (1879 - 1926), один з найвизначніших провідників революційної ~елігенції, журналіст та редактор і інженер-технолог В.П. Мазуренко (1877 -?) належали до УСДРП. УПСР, наймасовішу партію того часу, репрезентували її лідер та голова Всеукраїнської селянської спілки, відомий представник українського кооперативного руху •І-М. Ковалевський (1892 - 1957), один з провідних українських істориків Д.І. Дорошенко " 582 — 1951), поет-публіцист, редактор літературно-мистецького журналу "Українська хата" М.Ю. Шаповал (1882-1936), випускник Петербурзького гірничого інституту, кооператор VLM. Стасюк (роки життя невідомі). Інженер-залізничник В.Д. Єщенко (1878 - ?) належав до УНП, згодом УПСС. К.П. Василенко (1877 - 1941), журналіст, юрист за фахом, брат відомого ~'граїнського історика держави та права М. Василенка, очолював київський обласний комітет РСДРП (меншовиків). Засновник і голова Союзбанку, голова управи українського народного кооперативного банку, редактор кооперативної газети "Метушня" Х.А. Барановський (1874-

1941) був безпартійним. Цікаво відзначити, що він, виходець з простої селянської родини, не мав змоги отримати освіту, але завдяки природним здібностям посів провідне місце в українському кооперативному русі, написав ряд праць про кооперацію та фінансову систему України¹³.

В різний час ці представники української інтелігенції обіймали керівні посади в Центральній та Малій Радах, генеральному Секретаріатові, різних комісіях. С.В. Петлюра з 15 червня 1917 р. по 18 грудня 1918 р. перебував на посаді генерального секретаря військових справ. М.М. Стасюк був першим генеральним секретарем продовольчих справ (з 15 червня 1917 по 1 серпня 1917), згодом товаришем секретаря продовольчих справ. М.М. Ковалевський 1 листопада 1917 р. був обраний генеральним секретарем (згодом народним міністром) продовольчих справ і перебував на цій посаді до останнього ДНЄ існування УЦР. Х.А. Барановський у червні - липні 1917 р. був генеральним секретарем фінансів. В.П. Мазуренко в жовтні був призначений товаришем генерального секретаря торгу і промисловості, в листопаді був обраний товаришем генерального секретаря фінансів, з березня 1918 р. виконував обов'язки міністра фінансів. Генеральним секретарем земельних справ у серпні-листопаді 1917 р. був М.С. Савченко-Більський. В.Д. Єщенко був генеральним секретарем шляхів сполучення у листопаді-грудні 1917 р. На посаді генерального секретаря пошт і телеграфу з грудня 1917 по січень 1918 р. перебував М.Ю. Шаповат. І.А. Фещенко-Чопівський у червні 1917 р. був призначений директором департаменту промисловості в Генеральному секретарстві торгу і промисловості, з лютого 1918 р. став міністром торгу і промисловості. Д.І. Дорошенкові у серпні 1917 р. було доручено сформувати новий склад Генерального Секретаріату, але від головування в уряді він відмовився. К.П. Василенко у вересні-жовтні 1917 р. був генеральним секретарем праці *]. Неодноразово в своїй діяльності вони об'єднували зусилля для вирішення невідкладних економічних питань, які на той час були не менш важливими, ніж політичні.

Саме на цьому наголосив М. Ковалевський 7 травня 1917 р. на третій загальній зборі УЦР при обговоренні економічної політики Тимчасового уряду відносно України. Під час засідання виникло питання, що вже не раз поставало перед Центральною Радою: чи може вона як коаліційний орган різних партій, кожна з яких має свою економічну програму, вирішувати економічні питання, чи повинна займатися лише політичними справами? М. Ковалевський підкреслив тісний зв'язок політики з економікою і заявив, що без уваги зі боку Центральної Ради до економічних питань, її політична програма повисне у повітрі. Гіді впливом його виступу було вирішено закласти економічну комісію з представників партій.] що мають свою економічну програму, а саме: УРДП, УСДРП та УПСР¹⁵.

23 червня 1917 р. на V сесії Центральної Ради було затверджено склад Генерального Секретаріату, до якого входило серед інших генеральне секретарство продовольчих справ аї чолі з М. Стасюком¹⁶. На нього поклалися завдання заснувати Всеукраїнський продовольчий комітет, координувати роботу всіх продовольчих органів України і забезпечувати селян потрібним у їх господарстві знаряддям. Як відомо, Тимчасовий уряд відкинув Статут Генерального Секретаріату, затверджений Малою Радою 1 липня 1917 року та виробив так звану "Тимчасову Інструкцію Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні", яка значно обмежувала його компетенцію. Згідно з інструкцією кількість генеральних секретарств скорочувалася з 14 до 9, серед скасованих було і секретарство продовольчих справ. З огляду на тогочасні обставини було ухвалено прийняти Інструкцію як цілому¹⁷. Але незабаром саме життя довело необхідність створення спеціального українського органу по розв'язанню продовольчої проблеми.

22 липня 1917 р. відбулося засідання комітету Центральної Ради, на якому виступив Д. Дорошенко, який на той час був крайовим комісаром Галичини та Буковини з правами*] генерал-губернатора¹⁸. Він зробив доповідь про катастрофічне становище країн зруйнованої війною. Особливу увагу Д.Дорошенко звернув на ситуацію з продовольством, яка вкрай загострювалася реквізиційною політикою російського Міністерства хліборобств. Річ у тому, що розташована була величезна армія, котру сей край мусів годувати. Се булЛ

І. Фещенко-Чопівський згадував про той час: "Помітний був брак реальної керівної сили в місцях, а до того ж появилися озброєні банди. Щовечора відлуння пожеж освітлювало дален околиці. Я, сидячи у Києві, отримував безліч телеграм, депеш з провінціальних цукроварень, гуралень, з фільварків з проханням про допомогу і захист"²⁸. З метою боротьби пограбуваннями І. Фещенко-Чопівський намагався використовувати загони новосформованого вільного козацтва.

1 листопада 1917 р. VII сесія УЦР затвердила новий склад Генеральної Секретаріату, доповнений 6 тимчасовими генеральними комісарами з правами генерально, секретарів. Серед них був і комісар з продовольчих справ М. Ковалевський²⁹. 7 листопаді посади тимчасових генеральних комісарів перейменовувались на генеральних секретарів повними правами.

На продовольчій ситуації також негативно позначилася руїна запізненого транспорту. З листопада 1917 р. кошти на відбудову залізниць майже зовсім перестали виділятися. Катастрофічно зменшився підвіз хліба і вугілля напередодні зими. Це потягло з собою зменшення пайків хліба та вугілля, в тому числі і для самих залізничників. Почався страйк залізничників, внаслідок якого Україна опинилася фактично в умовах блокади.

Генеральний секретар шляхів сполучення В. Єщенко звернувся до начальника залізниць з телеграмою, в якій закликав відновити рух на залізницях і забезпечив постачання армії та населення харчовими продуктами: "Насувається жах смерті, голоду холоду... Невже ж ми, залізнична демократія, одмовимо допомогти демократії країни. І жінкам і дітям, котрі благають хліба?"³⁰. Протягом листопада - грудня В. Єщенко доклав чимало зусиль для припинення страйку і забезпечення нормального функціонування залізниць. Так, 29 листопада Генеральний Секретаріат на його прохання виніс ухвалу дозволити начальникам станцій робити ревізії вантажів для потреби залізниць: палива, залізних дощок, свічок³¹. 1 грудня В. Єщенко знову звернувся до Генерального Секретаріату з проханням видати службовцям залізниць та шосейних доріг замість грошової оплати харчів та інші продукти. Було ухвалено задовольнити це прохання після узгодження деталей генеральними секретарями доріг, продовольства та військових справ.

С. Петлюра, перебуваючи на посаді генерального секретаря військових справ, неодноразово брав участь у вирішенні продовольчих питань. 24 листопада 1917 року йому • М. Ковалевському було доручено вжити рішучих заходів проти вивезення хліба залізничних станцій солдатами та міщочниками з російських губерній³². 29 листопада Є. Петлюра доповідав на засіданні Генеральному Секретаріату про заходи, вжиті військовим секретарством для припинення самовільного вивозу хліба з України³³. Як військової секретаря його безпосередньо торкалася справа постачання армії фуражем та провіантом. Питання про забезпечення продовольством Румунського та Південно-Західного фронтів було винесено ним на засідання 12 грудня 1917 р.³⁴ За участю В. Винниченка, С. Петлюрою була складена відозва до воїнів-українців, в якій від імені Генерального Секретаріату запевнялося, що солдати будуть забезпечені всім потрібним: хлібом, одягом, фуражем для коней³⁵.

В середині листопада 1917 р. М. Ковалевський звернувся до губернських продовольчих та земельних комітетів і земств: "Маю відомості, що заготовка хліба в повіта майже припинилась, армія почала голодувати, населення потребляючих міст вмирає від голоду. Становище смертельне. Звертаюсь до вас з категоричним, рішучим проханням вимаганням: негайно вжити героїчні міри для збільшення поставок, не зупиняючись перед примусовим відбиранням хліба, фуражу та ін. Якщо це моє прохання виконано не буде, то... наш край буде розграбований та знищений голодним людом... Закликаю вас вжити всі засоби або вийти з такого становища."³⁶

УЦР відновила постачання хліба, фуражу, цукру та іншого продовольства на фронті. 18 грудня М. Ковалевський повідомив Генеральний Секретаріат, що "хлібна криза в Кієві ліквідована. Доставлено в Київ 200 тис. пудів хліба. Так само ліквідовано кризу в Чернігівщині, куди хліб послано. Відновлено зносини з Кубанською республікою. З України буде туди послано 100 тис. пудів цукру, взамін Україна отримає 1 млн. пудів пшениці"³⁷.

Тоді ж М. Ковалевський подав на розгляд Генеральному Секретаріатові проект організації Економічного комітету України для координації діяльності окремих секретарств з економічних справ³⁸. Створення цього органу дійсно було необхідним, оскільки питання продовольства торкалися в тій чи іншій мірі майже всі без винятку генеральні секретарства.

Так, протягом листопада - грудня 1917 року товариш генерального секретаря фінансів В. Мазуренко неодноразово ставив на засідання Генерального Секретаріату та Малої Ради питання про продаж на місцях цукру, який на той час неможливо було вивезти по північних губерній, про встановлення подвійної норми цукрових пайків, про введення в Україну цукрової монополії³⁹.

Генеральний секретар пошт і телеграфу М. Шаповал 18 грудня 1917 р. повідомив "енеральний Секретаріат, що за два дні на поштових відділеннях скупчилося 26000 продуктових посилок, що пересилаються з явно спекулятивною метою, і просив дозволу ревізувати їх та передати у розпорядження окружних і повітових комітетів поштово-телеграфних службовців для розподілення їх між працівниками⁴⁰.

30 грудня 1917 р. Генеральним Секретаріатом було прийнято рішення створити спеціальну комісію з представників генеральних секретарств продовольчих, військових справ та шляхів сполучення для постачання хліба і фуражу північним губерніям Росії і Бронту⁴¹.

Питання продовольства впливали і на міжнародні відносини⁴². Міжнародна політика УНР в період 1917-1918 рр. позначалася коливаннями між протиборствующими групуваннями - Антантою і Четверним союзом. І перші, і другі були зацікавлені у поставках продовольства з України.

У листопаді - грудні 1917 р. у Києві з'явилися представники французької місії, які переслідували мету зберегти Східний фронт. 4 грудня М. Ковалевський доповідав на засіданні Генерального Секретаріату про свою зустріч з ними, в ході якої була зроблена пропозиція з боку Франції щодо постачання Українського транспорту, кредитування і допомоги у продовольчій справі. М. Ковалевський зробив висновок, що "Франція боїться, щоб Україна не попала під вплив Германії і хоче наперед забезпечити собі економічний вплив на Україну"⁴³.

В першій половині грудня до Києва прибув румунський генерал Коанда, який разом з французьким віце-консулом Арке зустрівся з генеральним секретарем міжнародних справ і. Шульгіним і заявив, що "Румунія цілком позбавлена продовольства, що загрожує голодом його наслідками не лише Румунії, а й українській армії. Щоб запобігти цьому, до Києва прибула з Ясс французька місія на чолі з інтендантом Массо для закупівлі в межах України якомога більше хліба та інших продуктів⁴⁴. Про бажання французького уряду закупити продовольство в Україні для допомоги Румунії було заявлено і у ноті генерала Табуї від 29 грудня 1917 р.⁴⁵.

Але більшовицький наступ на Україну змінив ситуацію для Антанти на гірше. Більшовики теж знаходилися у відчайдушному становищі з продовольством і робили велику славку на український хліб, цукор, сало та інші продукти. Неспроможна власними силами зідстояти свою владу і не отримавши допомоги від союзників, Українська Центральна Рада уклала сепаратний мир з країнами Четверного союзу.

Як відомо, складовою частиною мирного договору було надання Україні військової допомоги у боротьбі з більшовиками в обмін на постачання до Німеччини і Австро-Угорщини великої кількості продовольства. З метою вивчення економічного аспекту угоди 14 березня 1918 р. при Раді народних міністрів була утворена державна комісія по переговорам з Четверним союзом, яка наділялася широкими повноваженнями вести переговори з Центральними державами з економічних питань і підписувати взаємні угоди⁴⁶.

Активну участь в роботі цієї комісії взяли Х. Барановський та І. Феценко-Чопівський. Х. Барановський очолював комісію з експорту продовольства, І. Феценко-Чопівський - комісію імпорту⁴⁷, а з 30 березня - комісію з експорту сировини⁴⁸. Вибір саме І. Феценка-Чопівського на цю посаду був цілком обґрунтований: ще весною 1917 р.

М.С. Грушевський доручив йому підготувати для УЦР матеріал про природні багатства та господарчі можливості України. Результатом цієї роботи з'явилися праці "Природні багатства України" (вийшла друком у 1918 р.). За свідченням самого автора, "Природні багатства...", або ж поширена пізніше "Економічна географія України" слугували довідковим матеріалом для праці українських торговельних місій за кордоном⁴⁹.

Таким чином, спираючись на наведені факти, можна достатньо аргументовано стверджувати, що продовольча проблема в період УЦР була однією з найважливіших. Вона мала відношення майже до всіх сфер тогочасного економічного та політичного життя країни. Питання продовольства поставали при вирішенні аграрних, військових, дипломатичних та інших проблем. Великий внесок у розв'язання цієї ситуації внесла українська інтелігенція, представники якої грали провідну роль у тогочасному урядові. Подальші архівні розвідки можуть надати новий матеріал для вивчення аспектів продовольчої проблеми в означений період.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Шерман І.А. З історії продовольчої політики Радянської влади на Україні // Уч. зап.ХДУ. т. 89. - Пра історичного ф-ту. - 1957. - С. 166-177;
2. Понеділко В.І. Про боротьбу Комуністичної партії за хліб у 1918 р. Український історичний журнал. - 1973. - № 11. - С. 52-56;
3. Реверук В.Я. Продовольчі загони України > боротьбі за хліб у 1918 р. // Український історичний журнал. - 1983. - № 3. - С. 34-40.;
4. Борисов В.. Продовольча політика на Україні (1917-1920). - Луганськ, 1991.-130 с.;
5. Копиленко О.Л. Сто днів Центральної Ради. - К., 1992. - 204 с.;
6. Мироненко О.М. Світоч української державності. Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради. - К., 1995. - 327 с.;
7. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Центральної Ради. - К., 1995. - 254 с.;
8. Гавриленко О.О. Продовольче питання як важливий чинник зовнішньої політики УЦР. // 36. на> праць. Серія "Історія та географія" - Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди. - Харків, 2000. - Вип.6. - С. 129-135;
9. Дорошенко Д.І. Історія України. В двох томах. - Т. 1. - К., 2002. - 320 і
10. Феценко-Чопівський І. Хроніка мого життя: спогади міністра Центральної Ради та Директорії!'. - Житомир 1992. -124 с.;
11. Верстюк В., Осташко Т. Вказана праця. -С. 11,14;
12. Там само. - С. 15;
13. Там само. - С. 5
14. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. - Т. 2. - К., 1997. - С. 351-414.
15. Там само. - Т.1. - С. 83;
16. Там само. - Т. 1 - С. 179;
17. Кудлай О.Б. Боротьба навколо прийняття Тимчасової Інструкції генеральному Секретаріатові Тимчасового Уряду на Україні на IV сесії Українсько Центральної Ради. // Український історичний журнал. - 1997. - № 5. - С. 80-86;
18. Верстюк В., Осташко І. Вказана праця. С. 87;
19. Українська Центральна Рада. - Т. 1. -С. 184-185;
20. Там само. -Т. 1 -С. 224;
21. Таї само. - Т. 1. - С. 200;
22. Кондратьев Н.Д. Рынок хлебов и его регулирование во время войны и революции. - М., 1991. - С. 59;
23. Українська Центральна Рада. - Т. 1. - С. 267-268;
24. Там само. - Т. 1. - С. 267;
25. Та само. - Т. 1. - С. 314-315;
26. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1928. В двох томах. - Т. 1. - К., 2002. -С 116;
27. Там само. - С. - 122;
28. Феценко-Чопівський І. Вказана праця. - С. 37;
29. Українська Центральна Рада. - Т. 1. - С. 381;
30. Вісник Генерального Секретаріату УНР. - 1917. - 23 листопада;
31. Українська Центральна Рада. -Т. 1. - С. 486;
32. Там само. - Т. 1. -С. 475;33. Там само. - Т. 1. -С. 486-487;
34. Там само. - Т. 2. -С. 14;
35. Там само. - Т. 1. -С. 500-501;
36. Вісник Генерального Секретаріату УНР. - 1917. - И- листопада;
37. Українська Центральна Рада. - Т. 2. - С. 42;
38. Там само;
39. Там само. - Т. 1. -С. 480, 488, 521
40. Там само. - Т. 2. - С. 42;
41. Там само. - Т. 2. - С.79;
42. Гавриленко О.О. Продовольче питання як важлива> чинник зовнішньої політики УНР. - С. 129-134;
43. Українська Центральна Рада. - Т. 1. - С. 499-500;
44. Центральний державний архів вищих органів і управління України (далі - ЦДАВО України) - Ф. 2197. - Оп_ 1. - Спр. 155. - Арк. 12;
45. Городня Н. Україна в системі міжнародних відносин за часів Центральної Ради Історія України. - 1997. - № 42. - С. 2;
46. ЦДАВО України. - Ф. 1064. - Оп. 1. - Спр. 5. - Арк 47;
47. Там сам:- Ф. 2197. - Оп. 1. - Спр. 125 - Арк. 1;
48. Там само. - Ф.2197. - Оп. 1. - Спр. 125. - Арк. 29;
49. Феценкс-Чопівський І. Вказана праця. - С. 40-42.

В.Г.Бондарен,

УЧАСТЬ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ВІДРОДЖЕННІ КОЗАЦТВА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (1917-1918 РР.)

З дореволюційних часів українська інтелігенція відігравала важливу роль у духовному житті суспільства. Вона запишатась єдиною соціальною силою, яка була лідере українського суспільства в період відродження національної державності (1917-1918 рр. Активну участь брала інтелігенція і в військовому будівництві. Серед військових формувань, які виникли у 1917р.. було і Вільне Козацтво. Інтелігенція не тільки стала соціальною базо*